

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL KİMLİK SORUNU

Cengiz GÜLEÇ

ÖZET

Türkiye'de, son yıllarda ulusal kültür ve ulusal kimlik ilişkisini araştıran, dolayısıyla kültürel kimliğimizin ya da kültürel varlığımızın tarihsel kaynaklarını inceleyen yayınlarda önemli bir artış göze çarpmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri 'uluslaşma', 'modernleşme', 'batılılaşma' çabalarının aralıksız sürdüğü ülkemizde, ulusal kimliğin oluşması yaşamsal önem kazanmıştır. Daha somut bir anlatımla, eski 'bizlik' duygusunu oluşturan "Osmanlı Ümmet" kimliğinin yerine, yeni bir "bizlik" anlayışının, çağdaş, laik bir ulusal (özgür yurttaşların oluşturduğu) kimliğin geçmesi ulusal varlığımızın ve kültürümüzün temel sorunu olmuştur. Demokratik ortamın henüz yeterince olgunlaşmadığı ülkemizde, yaşanan olağanüstü dönemler, son 200 yıldır hala tam rayına oturtamadığımız ulusal kimlik arayışlarımızı neredeyse birbirleriyle savaşan görüş ve anlayışların yarattığı bir 'kimlik bunalımı'na dönüştürmüştür.

Kendisini ideolojik-siyasal terimlerle dışa vuran ulusal kimlik önerilerinin kararlı, dengeli, bütünlüklü bir ulusal kimlik edinmemizde vazgeçilmez öğeler olduklarını kabul etmekle birlikte, bu önerilerin içinde ya da altında saklı bulunan 'kimlik'le ilgili içeriğin açığa çıkarılıp dile getirilmesi gerektiği kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Ulusal kimlik.

ABSTRACT

In Turkey, publications of investigations about relation between national culture and national identity, consequently our cultural identity or the historical origins of cultural existence are striking with an important increase in recent years.

Since founding of Republic, "nationalism", "modernism", "westernize" strives are continuously in our country and formation of national identity gained vital importance. With the more concrete expression, instead of old "we" sense which constitutes "Ottoman community" identity, passing of new a "we" comprehension with a modern, laic national identity (form of free citizen), was the main problem of our national existence and culture. Extraordinary life periods that lived in our country which democratic surrounding is not sufficiently

mature transformed an "identity problem" that did not put right our national identity searching almost fight each other in last 200 years.

We accept that national identity proposals which reflects in ideological-political terms are unchangeable for having a stable, balanced and completeness a national identity and we are in the opinion that the contents of "identity" in those proposals or hidden must reveal and express.

Key Words: Identity, National identity.

KİMLİK KAVRAMI

Psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji gibi sosyal bilimlerde ben, benlik, kendilik, kişilik ve kimlik (sırasıyla: I, Ego, Self, Personality, Identity) kavramları çoğu zaman eş anlamlı imiş gibi kullanılmaktadır. Değişik kuramsal yaklaşımlara bağlı olarak, bu kavramlardan biri ya da birkaçı önem derecelerine göre daha fazla vurgulanmakta, diğerlerine ise ikinci derecede önem verilmektedir. Bununla birlikte, bu kavramlar kişiyi başkalarından ayıran duygu, tutum, düşünce ve davranışların örgütlenmiş, kaynaşmış bir bütünlüğünü ifade eden kavramlar olarak anlaşılmalı ve kullanılmaktadır.

Psikososyal gelişimi boyunca kişi üstlendiği değişik roller ve değişik etkilerle benliğinin tutarlılığını ve sürekliliğini kavrar ve ona göre davranır. Aile bağlarıyla, arkadaş ilişkileriyle, meslek seçimiyle, toplumdaki konumuyla, dünya görüşü ve yaşam felsefesi ile bağlantılı bir kimlik duygusu kazanır. Başka bir deyişle, kimlik duygusu kişinin kendisini çevresiyle anlamlı bağlantılar kurabilen bir kimse olarak görmesidir. Bu açıdan bakıldığında en önemli öge, belli bir yere, değere (simgeye) bağlanma, belli bir gruba ait olma eğilimidir.

Kimlik kavramının tanımını kısaca gözden geçirdikten sonra, bu terimin bileşenlerini, öğelerini kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır.

Kimlik (ya da aidiyet duygusu) toplumsal bir olgudur. Kimlik edinme süreçleri kendiliğinden gelişen işlemler olmayıp, başkaları ile beraber ya da başkalarına karşı, dolayısıyla toplumsal bir çevrede oluşan süreçlerdir.

İnsanın toplumsal bir varlık olarak başkalarıyla beraber yaşamak durumunda olmasından hareketle, kimlik edinme ihtiyacının insanın doğuştan zayıflığına bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bireyin, fiziksel ve psikososyal güvenliği için kendisini yakın çevresindekilerin davranışları, değerleri ve tutumlarıyla ilişkilendirme içgüdüsüne sahip olduğu görülmektedir. Her birey çevresini şu ya da bu yolla, az ya da çok ama

sürekli olarak içselleştirir. Aynı şekilde her bireyin edindiği kimlikleri koruma ve güçlendirme, tehdit anında da onu amansızca savunma güdüsü taşıdığı söylenebilir.

Kimlik, psikososyal varlığımızın bir niteliği, özet bir tanımdır diyebiliriz. Kimliğin toplumsal olması ve bir tanım oluşturması, bizi kimlik olgusunun iki dayanağı olduğu sonucuna götürmektedir. Kimliğiyle tanımlanan ya da kimliğe sahip olanı (ait olan) kimlik edinen diye adlandırabiliriz. Kimlik edineni tanımlayan, ona kimliğini kazandıranı da 'kimlik veren' (ait olunan) denebilir. Dolayısıyla kimlik, kimlik edinen ile kimlik verenin bileşimidir. Bu bileşke de 'toplumsal kimlik'i oluşturur.

Kimlik, toplumsallığı gereği (farklılık) olgusu ile var olduğunu gösterir. Başkalık olmadan kimlik olmaz. Başka bir deyişle, aidiyet ya da kimlik, başkalık ve öteki ile tanımlanır ve anlamlanır. En temelde 'ben ve öteki' olarak ifade edilen bu ayırım bütün kimlik kategorilerinde bulunur.

Kimliklenme süreci ya da aidiyet olgusu çok yönlü, dinamik ve sürekli bir oluşumdur. Her şeyden önce ne bireysel yaşam ne de toplumsal yaşam tek boyuta indirgenemez. Dolayısıyla, kimlik çok boyutlu ve çok yönlü olmak zorundadır. Ayrıca, kimliğin toplumsallığı ve başkasıyla birlikte varolmak durumunda olması, insan gruplarının çoğulluğu ve toplumsal karşılaşmalar ve etkileşimler her zaman yeni karşı koymalar ve değişik yönler ortaya çıkarır. Bu da bir yandan edinilen kimliklere daha sıkı sarılmaya veya onları yeniden tanımlamaya götürürken, diğer yandan da yeni kimlikler oluşturmaya götürecektir. İnsanın iradi bir varlık olması, düşünmesi ve bilinçli olarak eylemlerine yön verebilmesi, değişmeye açık olması ya da değişebilmesi gibi özellikler kimlik olgusunu dinamik bir süreç yapar. Bu da belli bir kimlik biriminin hiçbir zaman bitmiş bir halde olamayacağını gösterir. Sürecin sürekliliği kimlik değerlerinde de belli bir süreklilik sağlar. Ama, bu yeniliğe ve değişmeye açık bir sürekliliktir.

Kimliğin çok yönlülüğü, sürekliliği ve değişebilirliği bizi kimliğin çoğulluğuna götürür. Bu bireyin sahip olabileceği birden fazla kimlik vardır ve insanlar genellikle çok sayıda kimliğe sahiptir. Kimliğin çoğulluğunu üç temelde açıklayabiliriz. Birincisi; tarihsel olarak insanoğlu her zaman çoğul toplumsal birimler içinde yaşamıştır. Çoğul toplumsal birimler sonuç olarak çoğul kimlik birimleri demektir. Bireysel ve toplumsal yaşamın tek boyuta indirgenemediği de düşünülürse çok boyutluluk çok kimliklilik demektir. Son olarak da, insanın düşünen, bilen, planlayan, bilinçli bir varlık olması, yani iradi eylemlerde bulunması, onun birden fazla kimlik oluşturabileceğinin işaretidir. Bütün

bunlar insanların çoğul kimlik birimleri oluşturmalarını yeterince açıklamaktadır.

Kimlik edinme toplumsal bir olgu niteliğine paralel biçimde, zaman süreci içinde gerçekleşmesi nedeniyle, tarihsel bir olgudur. Başka bir deyişle, kimlikler zaman ve mekan dışında gerçekleşen olgular değildirler. Bu iki şeyi gösterir; ilk olarak, aidiyetler doğuştan ya da doğal olarak değil, aksine tarihsel ve toplumsal bir çerçevede ve süreçte oluşurlar. İkinci olarak, kimliğin tarihselliği sadece kimlik birimlerinin tarihsel süreç içinde yer almaları demek değildir, aynı zamanda, belli bir ortak kimlik biriminin kapsamının ve üstünlüğünün, bireyler üzerindeki etkisinin tarihi seyirde değişmesi demektir.

Bir toplumsal kimliğin oluşmasında ve tanımlanmasında bir yandan 'nesnel' öğeler vardır, öte yandan da 'öznel' öğeler. Nesnel öğeler toplumsal kimlik biriminin üyeleri tarafından paylaşılan özelliklerdir: Ortak semboller, efsane ve masallar, destanlar, ortak dil, din ve etnik köken, yaşanılan coğrafya, geliştirilmiş ortak yaşam biçimi, paylaşılmış tarihsel utkular ve yenilgiler, gelenek ve görenekler gibi. Bu öğeler söz konusu toplumsal grubun üyelerince içselleştirilmesiyle toplumsal nitelikteki kolektif kimlik oluşur. Nesnel öğelerin içselleştirilmesi süreci toplumsal kimliğin öznel öğelerini bize verir. Başka bir deyişle, bir toplumsal kimlik birimi için üyelerin ortak özelliklere sahip olmasının yanında, o kimlik birimine ait olduklarının öznel bilincine de sahip olmaları gerekir. Aslında, nesnel ortakların varolması belli ölçüde bir öznel bilincin varlığına da yol açar. Eğer insanlar hiçbir şeyi paylaşmıyorlarsa, onlardan ortak bir kimlik bilincine ve aidiyet hissine sahip olmaları da beklenemez.

İnsanın sahip olduğu kimlikleri verili (tabii) ve kazanılmış (iradi) olarak ayırabiliriz. Aile, etnik grup, toplum, cemaat, ulus ve uygarlık gibi kimlikler verili kimliklerdir. Bu tür kimlikler insanlara doğuştan itibaren içinde yaşadıkları toplumsal çevre tarafından toplumsallaşma süreci ile verilir. İnsanlar verili kimlikleriyle doğarlar, bu nedenle verili kimlikler başlangıçta dışlayıcıdır. Öğrencilik, hocalık, bilim adamlığı, Hacettepe'lilik ve siyasetçilik gibi kimlikler bireylerin kendi tercihleriyle edinilir ve bunlar kazanılmış kimlikleridir. Yalnız, kimlik olgusunun sürekliliği, değişkenliği ve çoğulluğu belirli bir verili kimliğin sürekli ve mutlak olmasını da engeller. Onun içindir ki insanlar yeni kimlikler edinebilirler ve belli bir kimliği bırakabilirler. Hiçbir toplumsal kimlik bireyler üzerinde tekele ve mutlak belirleme gücüne sahip değildir. Kimlik olgusunun toplumsallığı, tarihselliği, dinamikliği, çoğulluğu ve

çok yönlülüğü hiçbir kimlik birimine böylesi bir tekel oluşturma ve sürekli dışlayıcılık imkanı vermez.

Toplumsal bir kimliğin diğer kimliklere yol açması mümkündür. Herhangi bir toplumsal kimlik bir kez kurulup/yerleştikten sonra, yeni kimlikler edinilmesine ya da diğer kimliklerin güçlenmesine neden olabilir. Ülke-yurt kimliğinin toplumsal veya ulusal kimlikleri büyük ölçüde belirlediği bilinen bir olgudur. Aynı şekilde, bir dinden başka bir dine geçmek toplumsal kimliğin ya da cemaat kimliğinin değişmesini getirebilir. Benzer şekilde, sınıfsal, ulusal, etnik ve dinsel kimliklerin diğer kimliklerin gücünü ve bütünlüğünü etkilediği, artırdığı ya da azalttığı söylenebilir.

Sayın Yurdusev'in (1977) "Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği" adlı makalesinde uzun uzadıya tanımladığı kimlik öğelerinden sonuncusu; kimliklerin algılanmasının karşılıklı konumlarına bağlı olmaları olgusudur. Bir toplumsal kimliğin üyelerinin diğer bir toplumsal kimliği algılaması bu kimliklerin birbirinin başkası-ötekisi olup olmamasına göre oluşur. Bir toplumsal kimlik birimi başkasını-ötekisini genellikle ayırır ve uzaklaştırır. Burada çift yönlü bir etkileşim vardır. Tabii ki, belli bir kimliğin sahiplerinin kendilerini tanımlaması salt ötekinin olumsuzlanması ile olmaz, esas olan olumlu ya da olumsuz farklılığın belirtilmesidir. Kimliğin tanımlanması için mantıksal bir gereklilik olan farklılığın ve başkalığın belirtilmesi mantıksal olarak başkasının olumsuzlanması ve aşağılanması getirmez. Bu algılamamanın olumsuz olmasında en önemli etkenler, söz konusu kimliklerin birbirine rakip ya da birbirleri için tehdit olmalarında, hele hele böyle bir ortamın ortak özelliklere sahip olan kimlikler arasında oluşmasında bulunabilir.

Kimlik kavramının öğelerini kuramsal düzeyde kısaca tartıştıktan sonra kişisel kimlik kavramının boyutlarına da değinmek gerekecektir.

KİŞİSEL KİMLİĞİN BOYUTLARI

Bunlar; 1) Öznellik-Nesnellik, 2) Bireysellik-Toplumsallık, 3) Aynılık-Değişme boyutlarıdır.

1. Öznellik-Nesnellik Boyutu: Kişisel kimlik kavramının öznel niteliği kişinin yalnızca kendisinin hissedebildiği ve gözleyebildiği ve "işte bu benim" diyebildiği kimlik duygusu ve bilincidir. Bu tür kimlik duygusu ve bilincini başkalarının doğrudan doğruya kavrayabilmesine olanak yoktur. Bu özelliği Ünlü Halk Ozanımız mistik filozof Yunus Emre, "Bende bir ben vardır; bende benden içeri" diyerek oldukça incelikli bir şekilde özetlemiştir.

Kişisel kimlik kavramının nesnel niteliği kimlik bilincinin davranışlara yansıyan özelliklerini içermektedir. Davranışlar doğrudan doğruya gözlenebilen olaylardır. Kişisel kimlik kavramının nesnel özellikleri de başka kişiler tarafından doğrudan doğruya gözlenebilir ve değerlendirilebilir. Büyük düşünürümüz Mevlana bu tür değerlendirmelerde nesnel niteliklerin önemine dikkatimizi çekebilmek için "Ya görüldüğün gibi ol, ya da olduğun gibi görün" demiştir.

2. Bireysellik-Toplumsallık Boyutu: Kişisel kimlik kavramının bireysellik niteliği kişilerin başkalarından ayrı yaşayabilme, düşünebilme ve karar verebilme özelliklerini simgelemektedir. Toplumsal yaşamda bir insanın varolabilmesi için bireyselliğini koruyabilmesi gerekir. Kişilerin farklılıklarına ve bireyselliklerine saygı duyulmayan ortamlarda kişisel kimlik kavramının kazanılması oldukça güçtür. Kişisel kimlik duygusunun kazanılmasında bireyselliğin önemini vurgulayabilmek için Nietzsche "Kolay yaşamının sırrını mı öğrenmek istiyorsunuz: Sürüye katılın, sürü sevgisi uğruna kendinizi unutun" demiştir.

Kişisel kimlik duygumuzun toplumsal niteliği toplumsal grubumuzun bizde görmek istediği ve bize yüklediği kimlik özelliklerini simgelemektedir. Sosyal bir varlık olarak insan yalnızca kendisiyle ilgilenmekle kalmaz, aynı zamanda başkalarının onun hakkında ne düşündükleriyle de yakından ilgilenir. Bunun doğal bir sonucu olarak da belirli bir ölçüde başkalarının isteklerini ve değerlerini dikkate alarak davranışlarını düzenler.

3. Aynılık-Değişme Boyutu: Kişisel kimlik kavramının aynılık niteliği kimliğin çeşitli ortam ve zamanlarda değişmeyen, önceden kestirebilir özelliklerini simgelemektedir. Eğer kişisel kimlik kavramının tüm özellikleri her an, her durumda değişmiş olsaydı, geriye kimlik diye bir şey kalmazdı. Bir bakıma her insanın bir takım kestirebilir, tahmin edilebilir değişmeyen özellikleri bulunur. Bu özellikler bazen kişinin kimlik kavramlarının temel taşlarını oluşturabilir.

Kişisel kimlik kavramının değişme niteliği bu kavramın sürekli bir değişim ve oluşum içinde olan özelliklerini simgelemektedir. İster kimlik, ister daha başka bir kavram olsun; bir kavramın insanın davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını etkileyebilmesi için, bu insanın her şeyden önce yaşayan bir varlık olması gerekir.

ULUSLAŞMA, ULUSAL KÜLTÜR VE ULUSAL KİMLİK

Ulus, tarihsel uluslaşma sürecinin ortaya çıkardığı bir olgudur. Ulusal toplumların, çağımızın en güçlü ve en belirleyici toplumsal gerçekleri olduğunu söyleyebiliriz. Çağdaş dünyanın bir 'ulusal devletler' çağını yaşadığı ve daha uzun bir süre için bu çağın süreceği ileri sürülmektedir. Tarihsel bir kategori olarak ulusal toplulukların ortaya çıkışının 15.'nci yüzyıla kadar uzandığı söylenmektedir. Belli bir coğrafi bölgede yaşayan toplumun 'ulus' haline gelmesi Pazar bütünleşmesi ile gerçekleşmektedir.

Uluslaşma olgusu ile çok yakından ilişkili olan ulusçuluk hareketinin dünyaya bir burjuva ideolojisi olarak ve özellikle Fransız burjuva devrimiyle geldiği bilinmektedir. Bu tarihte sanayileşmenin yarattığı güçlü bir sınıf olan burjuvazinin en fazla geliştiği, ekonomik ve siyasal iktidara sahip olduğu ülkeler İngiltere ve Fransa'dır.

İngiltere ve Fransa'da neredeyse kendiliğinden denilebilecek bu gelişme biçimi, Avrupa'nın başka ülkelerinde farklılıklar göstermiştir. Sanayileşmede geri kalmış, dolayısıyla burjuvazisi yeterince gelişmemiş ülkelerin Batı Avrupa'nın ulaştığı ulusal toplum-ulusal devlet aşamasına kendiliğinden varmaları olanaksızdır. Almanya ve İtalya gibi ülkelerde uluslaşmayı, gelişmenin zorunlu ön koşulu olarak gören aydınlar ve burjuvazi ile ittifak halindeki toplumsal tabakalar, önce ideolojik düzeyde uluslaşma yoluna gittiler. Bu yüzden bu ülkelerdeki uluslaşma, varolan örneklerin ışığında gelişmiştir. Böylece ulusçu bir ideolojinin aracılığı ile ulusal toplum 'yukardan aşağıya' kurulmuş oldu.

Geri kalmış ya da az gelişmiş ülkelerde ise uluslaşma çok daha farklı bir yapı içinde gerçekleşmiştir. Tarih içinde erken uluslaşan ve ekonomik yönden gelişmiş ülkeler, henüz uluslaşmamış ve geri kalmış ülkelere müdahale ederek ekonomik/kültürel ve toplumsal yapılarını önemli ölçüde değişikliğe uğratmış, çarpıtmışlardır. Bu durum, geri kalmış ülkelerde birbirine zıt eğilimlerin iç içe olduğu bir dizi tepkinin doğmasına yol açmıştır. Bir yandan gelişmiş Batı ülkelerinin kurumlarına tepki gösterilmiş, öte yandan da bu kurumları benimseyip, kendi toplumlarına uyarlama zorunluluğu duyulmuştur. Kültür alanında görülen yerlilik/yabancılık, doğu/batı sorunu gibi kutuplaşmalar söz konusu gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslaşmayı gerçekleştirmeye çalışan ulusçu ve anti emperyalist atılımlar ve reformlar, bir yandan Batı kökenli kurumların kurulması (modernleşme, batılılaşma), bir yandan da modernleşme öncesi kültür öğelerinin yaşatılmaya ve diriltilmeye çalışılması biçiminde

gerçekleştirilmiştir. Bu durumda, ulusal kültür de, ulusal burjuvazi gibi yukardan aşağıya yaratılmaya çalışılmış olmaktadır.

Uluslaşma konusunda öncülüğü çeken Fransa ve İngiltere'den sonra onları izleyenler, ekonomik güç, coğrafi özellikler, kültür ve tarih ortaklıkları bakımından onlara en yakın olan komşu ülkeler olmuşlardır. Tam anlamıyla batılı olmasalar da Balkan ülkelerindeki uluslaşmayı da bu kategoride toplayabiliriz. Osmanlı egemenliğinden kurtularak uluslaşan Balkanların tersine Osmanlı yöneticileri Türklerin de uluslaşması gerektiğini kavramakla birlikte, bu değişimin koşullarını hazırlayıp gereklerini yerine getirmekte bir hayli geç kaldılar. Birinci Dünya Savaşının yarattığı özel koşullarda tümden ortadan kalkmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti'nden, Atatürk, uluslaşmayı gerçek anlamda gerçekleştirecek ve 'Ulusal Bağımsızlık Savaşı' ile Ulusal Türk Devletini kurmayı başaracaktır.

Osmanlı imparatorluğunun çöküşü ile eş zamanlı olarak gündeme gelen ulusal kimlik arayışları Cumhuriyetin kuruluş yıllarından 1950'lere dek resmi kültür politikası ile belirli bir ideolojik temele oldukça tutarlı ve kararlı bir biçimde dayandırılmıştı. 1960'larla başlayan ekonomide liberalleşme ve siyasal yaşamda doruğa çıkan 'Halkçılık' ile bu resmi 'Kemalist' ideoloji ve onun taşıyıcısı Batıcı, Laik, çağdaş kültür ve kimliğe giderek artan bir başkaldırı başlamış ve 1970'lerde de doruğa varmıştır.

Cumhuriyetin birinci kuşağına (Atatürk ve İnönü) başkaldıran ve bağımsız bir kimlik kurmaya çalışan ikinci kuşak, tepkisel nitelikte bir tutumla uluslaşma (modernleşme de diyebiliriz) çabalarını ciddi biçimde sarsan hatta zaman zaman geriletken bir tutumla tutucu, gelenekçi bir ideoloji olan siyasal islami bir kimlik seçeneği olarak gündeme getirdiler. Üstelik İslamın sünni yorum ve söylemini vurgulayıp örgütleyerek. 1970 sonrasında üçüncü kuşağı ise ne ana babanın kimlik seçeneği ile ve ne de büyük ana babanın (Kemalist kuşak) kültürel değerleri ile tanışık ve barışık idiler. Aralarındaki çatışmayı bir başka düzeyde aşmak amacıyla kendileri de değişik kimlik seçenekleri öneriyorlardı. Değişik fraksiyonları ile sol ciddi bir seçenek oluştururken, onun tam karşısında faşizan renkler taşıyan aşırı milliyetçi sağ ise tarihi köklerimize dönerek Türk Kimliğinin yeniden keşfedilerek diriltilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Kısacası 1970'lerden sonra kültürel/siyasal yaşamımıza birbirine şiddetle rakip bir dizi kimlik seçeneği dışa vurmuş bulunuyordu.

Cumhuriyet dönemi boyunca etkinliklerini koruyabilmiş, aydınlar arasında zaman zaman biri veya diğeri daha popüler olmuş ancak günümüze kadar etkilerini koruyabilmiş ulusal/kültürel kimlik seçeneklerini 3 grupta toplayarak inceleyebiliriz.

1. ANADOLUCULAR (Anadolu Hümanizmi ya da "Mavi Anadolu")

Genç Türkiye Cumhuriyeti Halkının kültürel geçmişini araştıran Anadoluocular Ulusal kimlik kavramını uluslaşma süreçleriyle bağlantılı bir kavram olarak ele almaktadırlar. 1940'lı yılların "resmi tarih ve kültür" politikasının belirlenmesinde etkin roller üstlenen bu düşünürler, dönemlerinde ve daha sonraki yıllarda Batıcı/Atatürkçü diyebileceğimiz aydınlar arasında belirli bir kabul görmüşlerdir.

Anadolu'da da Batı'dakine benzer bir aydınlanma çağı yaşatmak amacıyla eğitim-kültür etkinliklerine aşırıya varacak kadar önem vermişlerdir. Bu amaçla hiçbir çaba ve özveriden kaçınmadan Batının klasik yapıtlarını çevirerek Türk kültürüne kazandırmaya çalışmışlardır.

Çağdaş uygarlığın temelini laiklik olduğunu gören Anadolu'cular Türkiye'nin geri kalmışlığının sorumlusu olarak dinsel ideolojileri ve bir anlamda da İslam'ı sorumlu tutmuşlardır. Dindar kişilere bile, "softa", "yobaz" gibi aşağılayıcı damgalar vurmaktan geri kalmayan bu yazarlar, Anadolu'nun geniş halk kesimlerinin dini duygularını nesnel/bilimsel bir yaklaşımla değerlendirmeyi küçümsemişlerdir. Osmanlı kültürüne karşı açık bir karşıtlık içinde olduklarını hiçbir zaman gizlemeyen Anadolu Hümanistleri, İslam ile Osmanlılık arasında neredeyse bir koşutluk görmeye ciddi bir tarihsel yanılğı içine düşmüşlerdir.

Osmanlı döneminden kalma dinsel değerlerle yüklü skolastik zihniyetin kültürel gelişmemizi önemli ölçüde aksattığını vurgulayan bu düşünürler, Türk kültür tarihine yanlı ve öznel, ircacı bir gözle bakmaktadırlar, diyebiliriz. Uygarlıklar arasında sürekliliği haklı ve gerçekçi bir biçimde vurgulayan Anadoluocular, Çağdaş Türk kimliğinin öğelerinin birisi olan ve toplumsal bir gerçeklik olarak kendisini bugün de hissettiren "Türk/İslam" kültürünün önemini yadsımak gibi bir yanlışa düşmüşlerdir.

2. TÜRK-İSLAM SENTEZİ

Aydınlar ocağı adlı dernekçe yayılmaya çalışılan bu "sentez" anlayışının son 20 yılda iktidar çevrelerinde ve bazı devlet kurumlarında etkin ve yaygın bir görüş olduğu açık bir gerçektir. Yeni bir 'ulusal

kimlik' yaratma iddiası taşıyan sentezciler "milli kültür" ile "milli karakter" arasında bire bir tekabül görmektedirler. Bu düşünürler, ulusal kültürümüzün tarihsel kaynaklarını Orta Asya Türk kültürü, Selçuklu ve Osmanlı kültürleri ile temellendirmektedirler. Bu anlayışa göre, söz konusu bu kültürler birbirini yok etmeden hatta birbirlerini güçlendirerek "olgun bir senteze" ulaşıp, bugünün ulusal kimliğimizi oluşturmuşlardır.

Sentezcilerin Türklerin İslam'ı alıp dünyaya yaydıkları ve bunu yaparken kendi "öz" değerlerini hiç yitirmediklerini ileri sürmeleri tarihsel gerçeklerle tutarlı bir iddia değildir.

Bu görüş Türkiye'de yaşanan kültürel kimlik bunalımının nedeni olarak Batı emperyalizmini görmektedir. Batı, toplumsal bağlarımızı güçlendiren ve tüm dünya Türklerini bütünleştiren etnik kökenli "milli kültürümüzü" saldırganca tahrip etmektedir. "Milli birliğimizi" sağlayan "milli kültürün" korunması için çare, devletin müdahalesiyle bu bunalıma son verilmesidir. Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak için Batının sadece teknik ve 'medeniyetini' almayı yeterli bulan "sentez"çiler ulusal kültürün özünü korumak için tarihsel köklerimize sahip çıkmak gerektiğini vurgularlar.

Bu görüşün kültür politikasını bir ulusal kimlik önerisi olarak ele alırsak şu genel değerlendirmeyi yapabiliriz.

a) Sentez kavramı doğa ve toplum bilimlerinde iki farklı öğenin bir araya gelerek, birleşerek yeni bir oluşumu ya da yeni bir öğeyi oluşturmasıdır. Ortaya çıkan bu üçüncü öğe, onu oluşturan öğelerden farklı niteliklere sahip olacaktır. Bir "Tanrı Kelamı" olan İslam'ın Türk kavminin öz değerleri ile bir senteze girebilmesi için ilahi, dolayısıyla sorgulanamaz ve değiştirilemez ve "ebedi" niteliklerinden ödün vermesi gerekir. Bu da kuramsal olarak bile mümkün olamayacağına göre söz konusu "sentez" nasıl mümkün olacaktır.

b) Sentezin ikinci temel öğesi olan "Türk" kavramı ulusal etnik bir niteliği tanımlamaktadır. İslam, ırk, dil ve etnik farklılıklar gözetmeksizin tüm insanlara yapılan bir "ilahi çağrı" olduğuna ve bu nedenle anti-ulusçu bir eğilim taşıdığına göre, bu sözde sentez, sentez değil olsa olsa Türk'ün İslam içinde eritilmesidir. Başka bir deyişle, bu anlayış bir ulusal kimlik seçeneği olarak hiçbir özgünlük taşımadığı gibi mantıksal tutarlılıktan da yoksundur.

c) "Sentez" yandaşlarına göre, yaklaşık bin yıldır bu sentez fiilen yürürlükte ve oldukça başarılı bir biçimde adları değişik olmakla birlikte özü hep Türk olan devletlerin kültürlerini belirlemiştir. Bu denli

başarılı olduğu iddia edilen kültür sisteminin giderek gücünü ve egemenliğini neden kaybettiğini açıklamak güçtür. Verilen cevaplarda bilindiği gibi Batı emperyalizmi suçlu ilan edilmektedir. Bunun anlamı da ekonomik yönden güçlü olan Batı uygarlığı karşısında klasik Türk/İslam kültürünün gerileyerek kendini bu sömürgeci güce karşı koruyabilmek için modernize etmek gereğini duymuş olmasıdır.

3. ATATÜRKÇÜLER (Kemalistler)

Atatürkçü düşünürlerin ulusal kültür ve ulusal kimlik konusunda oldukça duyarlı davrandıklarını söyleyebiliriz. Ulusal kültürü yaratmak için köktenci bir kültür devriminin yapılmış olmasını haklı ve gerçekçi bulan düşünürlerin Türk Devrimi'nden sapmalar olduğunu ve bunun günümüzde kültürel alanda açık bir bunalım yarattığını iddia ettiklerini görüyoruz. Kozmopolit bir imparatorluğun cemaat/ümme kültüründen çağdaş bir ulusal kültür yaratmanın son derece güç bir iş olduğunu ama Atatürk'ün bunu başardığını vurgulamaktadırlar. Uluslaşma sürecinde Cumhuriyetle birlikte gerçekten de ciddi ve kalıcı başarılar sağlandığı, çağdaşlaşma yolunda önemli adımlar atıldığı tarihsel bir gerçektir. "Kültür Devrimi"nin son hedefine eriştiğini söylemek, bugünkü kimlik bunalımını inkar etmek demektir ki bu da güncel toplumsal gerçeklerle bağdaşmaz.

Ulusal kültür ile ulusal kimlik arasında neredeyse mekanik bir nedensellik gören Kemalistler, Batılılaşmanın yeterli ölçüde yürütülememesinden yakınmaktadırlar. Batılılar karşısında güvensiz, ezik ve neredeyse 'aşağılık' duygusu içinde olan Türk halkının onurunu yükseltmenin olumlu bir kimlik imgesi sağlamakla mümkün olacağını kabul eden yazarlar, zaman zaman 'İrkçi/Turancı' ölçüde milliyetçi bir tutuma girmişlerdir. Bu görüşleri destekleyecek bir dogma gibi kabul eden görüşlerden ayrılan 'çağdaş Atatürkçüler' Türk kimliğine bu denli bilim dışı bir tutumla yaklaşmaları haklı bir biçimde eleştirmektedirler.

Kültürel kimliğimizin ulusal bir nitelikte yeniden tanımlanması amacıyla Atatürk'ün Cumhuriyet öncesi tarihi, toplumun bilincinden silecek ölçüde ciddi bir 'kültürel kopma' yaratması günümüzde hatırı sayılır önemde tartışmalara yol açmıştır. Atatürkçü düşünürler, ulusal kimliğin yeşermesi için Osmanlı kültürünün reddedilmesi gerektiğini savunmaları, eleştirilere hedef olmuştur. "Türk Devrimi"nin Türk ulusunu yaratabilmesi için bu 'kopma'nın tarihsel bir zorunluluk olduğu ileri sürülebilir. Ancak Türk kültür tarihini anlamak ve tarih bilinciyle donanmak için günümüzde Osmanlı ve daha önceki Türk tarihini yadsımak gerekmemektedir. Türk kültürünü Cumhuriyetle başlatmak,

indirgeyici ve tek yanlı bir tarih yorumu olacağından bilimsel ve tutarlı olmayacaktır.

Kimlik sorunumuza çözüm önerileri yukarıda belirtilmeye çalışıldığı gibi tek taraflı bir tarih ve kültür anlayışına dayandığı için geçerli ve tutarlı görünmemektedir. Çağdaş bir ulus olmak tek başına "kültür devrimi" ile gerçekleştirilemez. Ekonomik bağımsızlıktan yoksun bir ulusal toplumun, ulusal/kültürel kimliği de sürekli bir tehdit altında olacaktır. Nitekim, Ulusal Kurtuluş Savaşından sonra kazanılan bağımsızlığın 1950'li yıllardan sonra korunamadığı ve ekonomik yönden Batılı toplumlara giderek artan bağımlılığın kültürel alanda da etkilerini göstermekte olduğunu günümüzün kimlik sorunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

Uluslaşma, çağdaşlaşma gibi tarihsel süreçlerin ekonomik gelişme ile yakın bağlantısı göz önünde tutulmadan yapılan kültür politikalarının geçerli ve tutarlı olması kuşkuludur.

Belirli bir siyasal kuram ya da ideoloji olmaktan çok, gerçekçi ve uygulanabilir bir eylem kılavuzu olan Atatürkçülük, tüm toplumsal sorunlarımıza en doğru ve en gerçekçi çözümler sunan bir dogma değildir. "Atatürkçülüğü nereye çekersen olur" biçimindeki yorumlarla yıpratmak, kamudan siyasal destek sağlamak amacıyla 'antikemalist' görüşleri Atatürkçülük diye yaymaya çalışmak, Atatürk'e içtenlikle bağlı çağdaş, laik bir çok Türk aydınını göcündürmektedir.

Atatürk'ün kültür anlayışını "Atatürk Yüksek Kurumu" gibi örgütlerin tekelindeki bir konu olmaktan çıkararak, çağdaş bilgilerin ışığında yorumlamak ve anlamak Atatürk'e gösterilecek en büyük saygı olacaktır.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, ulusal kimlik sorunu belirli bir coğrafya alanında (ulusal sınırlar) yaşayan etnik grupların (alt kültürler) kültürel özgüllüklerini ve özerkliklerini korumakla birlikte, uluslaşma potası içinde bütünleşerek (asimilasyon kavramını çağrıştırmaması korkusu ile 'erimek' demekten kaçınılmıştır) belirli bir uzlaşma zemininde ulusal bir toplum yarattıkları zaman çözülmüş olacaktır.

Türk kültürü Türklerin uluslaşma süreci ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Çağdaş düşünürlerin de ifade ettikleri gibi 'Osmanlılık', Türklerin kültürel açıdan "ümmet-cemaat" kimliğini benimseyip yaşadıkları tarihsel bir dönemdir. Cumhuriyetle başlayan uluslaşma, ulusal/kültürel kimliğimizi aramak ve yaratmak açısından büyük bir

değişimi harekete geçirmiştir. Uluslaşmamız tamamlandığı ölçüde ulusal kültür yaratılacak, ulusal kültür ve kimliğimiz de uluslaşma sürecimizin taşıyıcısı ve güvencesi olacaktır.

Tanzimatla başlayan Uluslaşma sürecimiz Cumhuriyetle gerçekleşme yoluna girmiştir. Bu süreç günümüzde de sürmektedir. Batılılaşma ya da daha doğru bir deyişle Modernleşme ile birlikte Osmanlı ülkesindeki ümmet kültürü ile yabancı kültürleri temsil eden Batı kültürü ciddi kimlik seçenekleri olarak çatışmaya girmişlerdir. Cumhuriyet döneminin başlarında da bu çatışma ulusal bir bileşime varılarak aşılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda oldukça başarılı olan "Türk Devrimi" Anadolu insanını Osmanlı/Müslüman kimliğinden kurtarıp laik, çağdaş nitelikli bir ulusal kimliğe ulaştırmakta önemli başarılar sağlamıştır.

1950'li yıllardan sonra Atatürk'ün ulusal/kültürel kimlik anlayışı sözde Atatürkçüler tarafından büyük ölçüde bir çarpıtmaya uğratıldı ve laik ulusal kimlik bir bunalıma girdi diyebiliriz.

1970'lerden sonra siyasal islamı bayrak edinen dinci çevrelerle birlikte yeniden gündeme gelen ve birbirleriyle çatışan kimlik seçenekleri düşünce dünyamızın temel konularından birisi olmuştur.

Dünya kapitalizminin 1970'lerde geniş ölçekli bir krize girdiği ve köklü bir dönüşüm geçirdiği bilinmektedir (Keyder, 1993). Bu dönüşüm eskiden özellikle bizim gibi ulus/devlet önderliğinde kalkınmakta olan ülkelerde halk kitlelerinin modern yaşama katılmasına aracılık etmiş olan 'tam istihdam ve sosyal güvenlik' politikalarının, kısaca sosyal devlet anlayışının bırakılması anlamına gelmektedir. Bu da halkın bir bölümünün işsiz, umutsuz ve güvencesiz yaşamaya terkedilmesi, yani modern yaşamın dışına itilmesi demektir. Eskiden sosyalizm modern toplumların sorunlarını çözmeye aday bir seçenek oluşturmaktayken, bu seçeneğin kalmadığı günümüzde artık kapitalizm eleştirisi ister istemez modernizmin eleştirisine uzanmaktadır. Belirtilen koşullar, özellikle modern toplumun dışına itilmiş bireylerin hızla İslamcı kesime katılmasına ortam hazırlamaktadır.

Dereboy'un (1997) belirttiği gibi modern yaşama katılmayanların, büyük kentlerin varoşlarında toplanmış, kente modern yaşamın nimetlerinden yararlanmak için gelmiş ama umduğunu bulamamış ve bir biçimde dışlandığını hissetmiş olan bu insanlar olduğu söylenebilir. Eski Refah Partisi oylarının özellikle bu yörelerde patlama gösterdiği düşünüldüğünde bu görüşün haklılığı kolayca anlaşılacaktır.

Toplumumuzda kimlik bunalımı olarak tanımlanan olgu aslında ülkemizde değişik yaşam biçimlerinin ve yaşam anlayışlarının en gelenekselinden en modernine kadar uzanan oldukça geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Yelpazenin fazlaca geniş ya da açık olmasının yanı sıra özellikle karşıt uçlarda bulunan insanlar birbirlerini ayrı dünyaların insanları olarak algılıyorlar. Böyle olunca da birbirine kenetlenmiş değil, az çok bölünmüş, parçalanmış bir toplum görünümü ortaya çıkıyor. Yine de toplumun büyük çoğunluğunun yaşam biçimleri yelpazenin ortalarında bir yerlerde olduğuna göre, hiçbir biçimde tam bir bölünmeden ya da kamplaşmadan söz edilemez. Öte yandan sözü edilen yelpazenin oldukça açık olmasının bir ürünü olarak, özellikle genç bireyler yelpazenin neresinde yer alacakları sorusuyla yani kişisel kimlik sorularıyla yoğun bir biçimde uğraşmaktadırlar. Çoğu kez de siyasal/ideolojik kamplaşmaların içinde ciddi gençlik çağı kimlik krizleri yaşamaktadırlar. Dinci, Türkçü ya da modernist dünya görüşlerinin birbirleriyle uyumsuz olarak algılanması, gençlerin işini daha da zorlaştırmaktadır. Son zamanlarda yelpazenin dinsel/geleneksel ucunun belirgin bir çekim alanı yarattığı, gençlerin yanı sıra diğer yaş gruplarından insanların da kendi yaşam biçimlerini sorgulamaya ve bu uca doğru yönelmeye başladıkları görülmektedir.

Son yıllarda giderek hız kazanan göç dalgası insanları köylerden ve kasabalardan kentlere ve yurtdışına taşıdı. Yeni gelenlerde kimlik bunalımını körükleyen şeyin kent ve Avrupa yaşamı ve kültürüyle yoğun biçimde tanışmak olduğu söylenebilir. İnsanları alışık olduklarından başka bir kültürel ortama sokan boyuttaki göçler, yalnızca gençlerin değil, erişkinlerin de kimlik duygularının sarsılmasına neden olur. Dereboy'un da (1997) ifade ettiği gibi kimlik duygusunun temelini çocukluktan beri özdeşim yapılan rol örneklerinin belli bir hiyerarşi içinde dizilmesi oluşturur. Bir gencin ilerde erişkin ya da yaşlı bir insan olarak nasıl bir yaşam süreceğini önceden az çok sezinleyebilmesi, bu dizilişin getirdiği bir yaşantıdır. Göç edilen ortamda karşılaşılan ve özdeşim yapılan yeni rol örnekleri, bireyin özdeşimlerinin hiyerarşik dizilişinin kırılmasına yol açar. Bu da gençlerin kimlik bunalımını derinleştirir, erişkinlerin yeniden kimlik bunalımı yaşamalarına neden olur. Bunalımdan çıkışın yolu, eski ve yeni rol örneklerinin harmanlanmasıyla özdeşimlerin yeniden dizilmesinden geçmektedir. Ancak eski ve yeni özdeşimler birbirinden çok farklı ve bağdaşmaz nitelikte olduğunda, harmanlanmaları hiç de kolay olmayacaktır. Bu durumda yeni ortama uyum göstermek uğruna eski özdeşimler tümüyle bırakılıp yalnızca yenilere sarılabilir. Böylesi bir total çözümün kaçınılmaz sonucu, köklerinden kopmuşluk duygusudur. Ters yönde işleyen diğer bir total

çözüm ise, özdeşimleri kişiliğe tümüyle yabancı kabul etmek ve yalnızca eski özdeşimlere tutunmak yönünde işler. Bu çözüm de köklerinden kopmamak için bireyin yeni ortamına uyum gösterme çabasından vazgeçmesi anlamına gelir. Son çeyrek yüzyılda kendi geleneksel çevrelerinden büyük kentlere ya da Batılı Ülkelere göç edenler hep aynı sorunu yaşadılar. Bu insanların azımsanmayacak bölümünün gelenekselle modernî kaynaştırmakta aşırı ölçüde zorlandığı ve kimlik bocalamasından kaçınabilmek için tüm gücüyle köklerine yani eski özdeşimlere tutunduğu gözlenmektedir.

Bugün Türkiye Cumhuriyeti Bilgin'in (1997)'de belirttiği gibi yeni meydan okuyuşlarla karşı karşıyadır. Günümüz dünyasında, dünya ölçeğinde artan küreselleşmeye paralel olarak pek çok ülkede farkçı, kutsalçı, cemaatçi, ayrılıkçı hareketler ve tepkiler yükselmeye başlamıştır. Bunlar arasında özellikle Milliyetçi, ayrılıkçı, köktendinci hareketler ve küçük cemaatlere veya gruplara katılımlar dikkati çekmektedir. Tüm bu hareketlerde görünür ortak payda bir tür kolektif kimlik arayışı olarak nitelendirilebilir. İçinde bulunulan toplumsal bağlama göre insanlar, bir takım gruplara mensubiyet yoluyla kimlik ihtiyaçlarını doyumaya çalışmaktadırlar. Bunlara paralel olarak ülkemizde de demokratik kimlik taleplerinin ayrılıkçı terör hareketlerinden, dini cemaatlerin kendini serbestçe ifade etmelerine, anti-laik köktendinci hareketlerden anti dinci ateizmi vurgulayan anlayışlara kadar birbirinden, temel hedefleri ve yöntemleri bakımından çok farklı akımlar boy göstermektedir. Tüm bunlar, toplumumuzun demokratikleşme ve kalkınma sürecini olumsuz bir şekilde etkilemekte ve insanlarımızı bir arada tutan sosyal bağı sarsmaktadır. Ekonomik küreselleşme ile bölgesel, etnik veya dinsel parçalanma arasında sıkışıp kalmak ufukumuzu daraltmaktadır.

Dünya konjonktürü ve çağın havası değiştikçe, ülkemizin de geçmişe dönük kalmaması, sahte alternatifler arasında sıkışmaması, yeni meydan okuyuşlara bir cevabının olabilmesi gereklidir. Demokrasimiz, kendi kendini eline alıp bakabilme cesareti ve sürekli bir yeniden inşaa çabası ile gelişecektir. Kendimize güvenimizi yeniden kazanmalı ve korumalıyız.

Son söz olarak diyebiliriz ki, Cumhuriyetle Uluslaşmanın ön koşulu olan ulusal devlet kurulmuş, ulusçuluk ideolojisi yaygınlaşmış ama ulusal kültürün yaratılması henüz bütünüyle başarılamamıştır. Dünyadaki toplumların uluslaşma sürecine girdiği 19. yüzyıla oranla modern Türkiye bu yönden önemli adımlar atmış ama tarihinden gelen kültürel mozaik nedeniyle ulusal kimlik sorununu çözememiştir. Bugün

önemli olan, bu sorunun varlığını görüp bireysel ve toplumsal düzeylerde ne gibi sonuçlara yol açtığına incelenip, özgürce tartışılmasıdır. Son yıllarda düşünce dünyamızda bu sorunun gündemdeki temel konulardan birisi olması sevindirici ve umut vericidir.

KAYNAKLAR

- Belge, M. 1987 "Mavi Anadolu Hümanizmi", *Gergedan*, 7.
- Bilgin, N. 1977 "Sempozyum Açış Konuşması", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları.
- Dereboy, F. 1977 "Batılılaşma ve Kimlik Direnci", *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yayınları.
- Güleç, C. 1988 "Türkiye'de Psikososyal/Ulusal Kimlik Sorunu", *Bilim ve Sanat*, 86.
- Güleç, C. "Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikaları ve Kimlik Sorunumuz", *Yeni Türkiye*, 1998:23-24:1803.
- Güvenç, B. 1986 "The Quest for Historical Identity in Turkey", *Collogium paper*, Presented at Vilson Center Smith Sonian, Washington DC.
- Şaylan, G. 1983 "Ulusallık ve Ulusal Kültür ile ilgili bazı notlar", *Bilim ve Sanat*, 36:9-11.